

УДК 811.161.3

Інтэрнацыянальныя парэміялагічныя адзінкі ў беларускай мове (лексікаграфічны аспект)¹

Іваноў Яўген Яўгенавіч

загадчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі
Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт (г. Магілёў, Беларусь)
ivanov-msu@mail.ru

Петрушэўская Юлія Анатольеўна

старшы выкладчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі
Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова,
магістр філалагічных навук (г. Магілёў, Беларусь)
upetrushevskaya@inbox.ru

Ключавыя словы: парэміялогія, прыказка, інтэрнацыянальная адзінка, беларуская мова, парэміялагічны слоўнік

Keywords: paremiology, proverb, international unit, the Belarussian language, paremiological dictionary

У артыкуле разглядаюцца інтэрнацыянальныя адзінкі ў прыказкавым фондзе беларускай мовы ў аспекце іх лексікаграфічнага апісання ў спецыяльным слоўніку.

The article deals with the international units of the Belarussian paremiological fund as the units of the proverb dictionary.

У сучаснай беларускай літаратурнай мове ўжываецца вялікая колькасць афарыстычных адзінак [1], пераважна прыказак, якія маюць аналагічныя (г. зн. тоесныя па зместу і лексічна-граматычнай арганізацыі) адзінкі ў розных еўрапейскіх мовах [3]. Такія парэміялагічныя адзінкі ў сваёй пераважнай большасці адносяцца да інтэрнацыянальных прыказак, функцыянаванне якіх у розных мовах дэтэрмінавана моўнымі кантактамі.

Шмат еўрапейскіх прыказак інтэрнацыянальнага характару паходзіць з класічных (грэчаскай ці лацінскай) моў, многія з’яўляюцца цытатамі з біблейскіх тэкстаў, шмат паходзіць з сярэднявечнай лацінскамоўнай літаратуры, многія з’яўляюцца сучаснымі парэміямі (пераважна англа-амерыканскага паходжання), якія распаўсюдзіліся ў другой палове XX ст. дзякуючы імклівай глабальнай інфарматызацыі камунікацыйнай прасторы [7, р. 9–13]. Пэўная колькасць адзінак паходзіць з вядомых літаратурных твораў або ўзыходзіць да выслоўяў вядомых асоб у галіне палітыкі, культуры, навукі новага часу [2].

¹ Даследаванне выканана ў межах задання НДР “Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы (у еўрапейскім моўным кантэксце)” (ДР № 20161332) падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў “Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства” на 2016–2020 гг.

Разам з тым у шэрагу інтэрнацыянальных прыказак нямала такіх адзінак, якія ўзніклі ў нацыянальных еўрапейскіх мовах ці іх дыялектах і былі адлюстраваны яшчэ ў сярэднявечных парэміяграфічных крыніцах. Дакладнае паходжанне такіх прыказак вызначыць даволі цяжка, паколькі на працягу стагоддзяў свайго ўжывання і трансляцыі з адной мовы ў іншую, яны набывалі шматлікія варыянты ў розных еўрапейскіх мовах, шмат разоў перафразоўваліся ў творах нацыянальных еўрапейскіх літаратур, змянялі функцыянальную прадуктыўнасць у тых ці іншых мовах (уваходзілі у склад актыўных адзінак або, наадварот, устарэвалі) і г.д. Такія адзінкі, на першы погляд, нагадваюць універсальныя прыказкі, але адрознівацца ад іх тым, што сустракаюцца ў абмежаванай колькасці моў і, як правіла, маюць адну агульную для ўсіх моў, у якіх ужываюцца, крыніцу паходжання (паводле той пісьмовай крыніцы, дзе першы раз згадваюцца, адкуль магчыма прасачыць далейшае распаўсюджванне прыказкі на падставе вядомых фактаў моўных кантактаў і гістарычнага ўзаемадзеяння дадзеных моў). Універсальныя ж прыказкі немагчыма вытлумачыць у тэрмінах ні параўнальна-гістарычнага мовазнаўства, ні арэальнай лінгвістыкі, ні лінгвагеаграфіі, ні кантактнай лінгвістыкі.

У выніку даследавання ў прыказкавым складзе сучаснай беларускай літаратурнай мовы зафіксавана каля 1000 прыказак інтэрнацыянальнага характару. Такія адзінкі з'яўляюцца асобным аб'ектам вывучэння ў межах парэміялогіі і павінны апісвацца ў асобных парэміяграфічных даведніках. Такім даведнікам павінен стаць “Слоўнік інтэрнацыянальных прыказак у беларускай мове”. Будова слоўнікавага артыкула ў гэтым даведніку магла б выглядаць наступным чынам.

Адзін дурань можа задаць (задасць) столькі пытанняў, што дзесяць (сем) разумных не адкажуць [СБП 40]

Польск.: Co jeden głupi kupi, to dziesięciu mądrych nie sprzeda [НКРР I №5; Гонч 2015 84]; Jeden głupi zepsuje, a tysiąc mądrych nie naprawi [Гонч 2015 84]

Руск.: Один дурак больше может вопрошати, нежели десять умных отвещати [БСРП 313]; Один дурак за час спросит больше, чем десять мудрецов сумеют ответить за год [БСРП 313]

Укр.: Один дурень може такого наговорити, що й десять розумних не зможуть поняти [Гонч 2015 84]; Один дурень камінь у воду кине, а десять розумних не витягне [Раз II 42]

Англ.: A fool may ask more questions than the wisest can answer [Strauss № 138]; A fool may ask more questions in an hour than a wise man can answer in seven years [Strauss № 138]

Ням.: Ein Narr kann meht fragen, als sieben Weise antworten [Strauss № 138]; Ein Narr fragt viel, worauf kein Kluge antworten [Strauss № 138; Гонч 2015 84]

Ісп.: Más fácil es al burro preguntar, que al sabio contestar [Strauss № 138]; Un loco puede hacer tantas preguntas en una hora, que un sabio no las podría contestar en un año [Strauss № 138]; Un tonto puede hacer tantas preguntas en una hora, que un

sabio no las podría contestar en un año [Гонч 2015 84]; Más puede preguntar un necio que responder un cuerdo [Гонч 2015 84]

Ит.: Un matto sa piu domandare che sette savi rispondere [Strauss № 138]

Фр.: Un fou fait plus de questions qu'un sage deraisons [Strauss № 138]

Складанне слоўніка інтэрнацыянальных прыказак у беларускай мове дасць магчымасць не толькі правільна ідэнтыфікаваць паходжанне прыказак, але і дакладна размяжоўваць прыказкавыя і крылатыя адзінкі. Напрыклад, шырока вядомае выслоўе *Адзін за ўсіх <i>use за аднаго* вызначаюць звычайна як крылаты афарызм, які паходзіць з рамана “Тры мушкецёры” (1844) французскага пісьменніка Аляксандра Дзюма-бацькі (1802–1870), дзе ўжываецца ў якасці дэвіза галоўных герояў твора – верных і самаадданных сяброў Атоса, Партоса, Араміса і Д’Артаньяна (фр. *Tous pour un, un pour tous*). Лічыцца, што ў раман А. Дзюма-бацькі гэты афарызм трапіў з паэмы “Лукрэцыя” (1594) англійскага паэта і драматурга Уільяма Шэкспіра (1564–1616), дзе ўжываецца ў крыху змененай форме англ. *One for all, all for one we gage*. Аднак на самой справе гэты афарызм ужо ў часы Шэкспіра ўжываўся ў англійскай мове як інтэрнацыянальная прыказка (англ. *One for all, all for one*), што была вядомая многім еўрапейскім народам і паралельна функцыянавала ў інверсаванай форме (ням. *Einer für alle, alle für einen; Alle für einen, einer für alle*; польск. *Jeden za wszystkich, wszyscy za jednego; Wszyscy za jednego, jeden za wszystkich* і інш.).

Слоўнік інтэрнацыянальных прыказак у беларускай мове дазволіць таксама ўнікнуць шматлікіх недакладнасцей у вызначэнні нацыянальнага кампанента парэміялагічнага фонду беларускай мовы, які вельмі часта неапраўдана перабольшваецца, што датычыцца найперш вызначэння ўласна беларускага паходжання прыказак, якія кваліфікуюцца як уласна беларускія на падставе ўжывання ў іх лексічных кампанентаў-рэалій, адлюстравання ў прататыпах прыказак гістарычных, геаграфічных, сацыяльных, культурных умоў жыцця беларускага народа, карэляцыі прыказкавага зместу з духоўным светам беларусаў, наяўнасці ў лексічна-фразеалагічным складзе прыказак кампанентаў, якія адсутнічаюць у іншамоўных прыказкавых адпаведніках і г.д. Найбольш яскрава такое перабольшванне нацыянальнага кампанента ў прыказкавым фондзе беларускай мовы праяўляецца пры этымалагічным аналізе прыказак [4; 5; 6].

Трэба заўважыць, што інтэрнацыянальныя прыказкі могуць набываць з цягам часу нацыянальна-культурна маркіраваныя кампаненты (рэаліі, лексіку ўласна моўнага паходжання), адлюстроўваць новыя фрагменты рэчаіснасці (спецыфічныя вобразы і паняцці, нацыянальныя прататыпы), унікальныя варыянты ўніверсальных прыказкавых мадэляў і, дзякуючы гэтаму, ужо ўспрымацца носьбітамі беларускай мовы як уласна беларускія. Такі працэс можна кваліфікаваць як акультурацыя формы і зместу іншамоўнай адзінкі, калі яна набывае ў мове-рэцыпіенце нацыянальныя элементы формы і/або зместу.

Так, прыказка *Язык Вільні дапытае ўтрымлівае ў сваім лексічным складзе кампанент-рэалію Вільня*, таму можа ўспрымацца як адзінка ўласна беларускага паходжання, утвораная на ўзор прыказкі руск. *Язык до Киева доведёт*. Аднак беларуская прыказка з'яўляецца запазычанай і набыла падас асіміляцыі ў беларускай мове нацыянальна афарбаваны лексічны кампанент-рэалію *Вільня*, дзякуючы якому ўтварыўся нацыянальны варыянт інтэрнацыянальнай прыказкавай мадэлі “Язык дапаможа знайсці вялікі горад” (ісп. *Quien boca ha, a Roma va*, іт. *Chi lingua ha a Roma va*, польск. *Język i do Krakowa (Rzymu) doprowadzi*, , укр. *Язык до Киева доведет*, фр. *Qui langue a, à Rome va* і г.д.).

Слоўнік інтэрнацыянальных прыказак у беларускай мове можа быць выкарыстаны ў сферы адукацыі пры выкладанні беларускай мовы ў ВНУ і школе, у сацыяльнай сферы пры перакладзе літаратурных і публіцыстычных тэкстаў з беларускай мовы на іншыя мовы свету.

Скарачэнні

БСРП – Большой словарь русских пословиц / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, Е. К. Николаева. – Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2010. – 1024 с.

Гонч 2015 – Мудрость слова сквозь века и народы : десятиязычный словарь фразеологических эквивалентов / Н. А. Гончарова [и др.] ; под ред. Н. А. Гончаровой. – 2-е изд., испр. и доп. – Минск : Беларуская навука, 2015. – 480 с.

СБП – Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – [2-выд., дап.] – Мінск : Беларуская навука, 2002. – 511 с.

НКРР – Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich : Т. I–IV / red. nac. J. Krzyżanowski. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969–1978.

Paz – Paczolay, G. European Proverbs in 55 Languages, with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese, and Japanese / G. Paczolay. – Veszprém (Hungary) : Veszprémi Nyomda, 1997. – 528 pp.

Strauss – Strauss, E. Dictionary of European proverbs : 3 vols / E. Strauss. – London & New York : Routledge, 1994.

Спіс літаратуры

1. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове : манаграфія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.

2. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст. : тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.

3. Котова, М. Ю. Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями / М. Ю. Котова. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2000. – 360 с.

4. Петрушэўская, Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі *Адна галава добра, а дзве лету* / Ю. А. Петрушэўская // Вестник Минского гос. лингв. ун-та. Серия 1, Филология. – 2015. – № 5 (78). – С. 84–96.

5. Петрушэўская, Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі *З вялікага грому малы дождж* / Ю. А. Петрушэўская // Роднае слова. – 2016. – № 1. – С. 44–47.

6. Петрушэўская, Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі *Хто мажа, той і едзе* / Ю. А. Петрушэўская // Вестник Полоцкого гос. ун-та. Серия А, Гуманитар. науки. – 2016. – № 2. – С. 138–144.

7. Mieder, W. Proverbs : A Handbook / W. Mieder. – Westport, CT : Greenwood Press, 2004. – 304 pp.